“O‘G‘UZNOMA” DOSTONINING TUZILISHI VA O‘RGANILISHI

Xaydarova Zahro Abbosxon qizi

Alisher Navoiy nomidagi Toshkent davlat o‘zbek tili va adabiyoti universiteti magistranti

e-mail: haydarovazahro2509@gmail.com

Annotatsiya. Tezisda “O‘g‘uznoma” dostonining yagona ma’lum qo‘lyozmasi tarixi, uning ilmiy jamoatchilikka yetib kelish yo‘llari hamda o‘zbek tiliga qilingan to‘rt mustaqil tabdil o‘rtasidagi uslubiy farqlar tahlil qilinadi. Shuningdek, “O‘g‘uz” nomining kelib chiqishi bo‘yicha mavjud besh xil ilmiy farazlar tanqidiy ko‘rib chiqiladi. Tadqiqot shuni ko‘rsatadiki, dostonning yagona qo‘lyozmaga ega bo‘lishi va shu bilan birga to‘rtta bir-biridan farqli zamonaviy tabdilga ega bo‘lishi o‘zi bir paradoks bo‘lib, bu holat matnning “barqarorligi” va “talqin ochiqligi” o‘rtasidagi ziddiyatni yaqqol namoyon etadi.

Kalit so‘zlar: O‘g‘uznoma, qo‘lyozma tarixi, tabdil, matn tanqidi, etimologiya, Pello, Radlov.

Abstract. This thesis examines the manuscript history of the sole known copy of the “Oghuzname” epic, the paths through which it reached the scholarly community, and the stylistic differences among the four independent Uzbek translations produced from it. It also critically reviews five competing scholarly hypotheses on the etymology of the name “Oghuz.” The study argues that the coexistence of a single manuscript source with four divergent modern translations is itself a paradox, one that starkly reveals the tension between textual “stability” and interpretive “openness.”

Keywords: Oghuzname, manuscript history, translation, textual criticism, etymology, Pelliot, Radloff.

“O‘g‘uznoma” dostonining yagona ma’lum nusxasi XV asrda ko‘chirilgan bo‘lib, hozirda Parij Milliy kutubxonasida “Shefer fondi” 1001-kodi ostida saqlanadi. Biroq til mutaxassislarining ta’kidlashicha, dostonning tili XI–XIII asrlarda shakllangan qarluq-uyg‘ur va qipchoq-o‘g‘uz urug‘ tillari xususiyatlariga

mos keladi. Demak, XV asrda ko‘chirilgan nusxa asl matnning yozma tasdig‘i, xolos, asarning o‘zi ancha qadimiyroq davrga tegishli. P. Pello o‘z tadqiqotida uyg‘ur qo‘lyozmasi dastlab 1300-yillar atrofida Turfanda bitilgan, keyinchalik esa orfografik jihatdan o‘zgartirilgan XV asr nusxasi mahalliy qirg‘izlar tomonidan yaratilgan degan xulosaga keladi, biroq shu bilan birga bu o‘zgarishlarni aslida qirg‘izlar emas, balki qarluq qabilalari amalga oshirganini qat’iy ta’kidlaydi. V.V. Radlov esa ushbu nusxaning tarjimasi va keng yoyilishida katta hissa qo‘shgan; biroq Radlov tarjima qilgan nusxa bilan Baxtiyor Isabek tabdilidagi original matn o‘rtasida bir qancha farqlar aniqlangan bo‘lib, bu ikkovi turli qo‘lyozmalarga borib taqalishi mumkinligini ko‘rsatadi.

Bugungi kunga qadar “O‘g‘uznoma” dostonining o‘zbek tilida to‘rtta mustaqil tabdili mavjud: Nasimxon Rahmonovning “O‘g‘uznoma yoki O‘g‘uz xoqon haqida doston” tabdili, Baxtiyor Isabek nashrga tayyorlagan “O‘g‘uznoma”, Toir Haydarovning Muhammadnodir Saidovning shaxsiy arxividagi uyg‘ur nusxasi asosidagi nashri hamda Muhammadali Qo‘shmoqovning tabdili. Barcha to‘rt tabdil mazmunan va g‘oyaviy jihatdan bir-biridan farq qilmaydi, biroq yondashuv uslubida farq sezilarli: Nasimxon Rahmonov tabdilga adabiyotshunoslik nuqtayi nazaridan yondashgan bo‘lsa, Baxtiyor Isabek har bir so‘z ustida tilshunoslik mas’uliyati bilan ishlagan masalan, faqat uning tabdilida “ko‘l” so‘zi “yaylov” ma’nosida izohlangan bo‘lib, bu talqin Ahmad Yassaviy ijodidagi parallel qo‘llanishlar orqali asoslangan.

Bizningcha, mana shu holatning o‘zi yagona qo‘lyozmaga to‘rtta mustaqil va bir-biriga mos kelmaydigan tabdilning mavjudligi matnshunoslik nuqtayi nazaridan alohida e’tiborga loyiq hodisa. Odatda tarjima yoki tabdillar sonining ko‘payishi manba xilma-xilligidan (turli qo‘lyozmalar mavjudligidan) kelib chiqadi. “O‘g‘uznoma”da esa manba bitta, ammo talqin to‘rtta. Bu, bizningcha, dostonning tili nihoyatda arxaik va zich bo‘lib, har bir tilshunos-adabiyotshunos oldida o‘ziga xos “tanlov maydoni” ochib berishidan dalolat beradi: matn qanchalik qadimiy va sernazokat bo‘lsa, uni zamonaviy tilga o‘girishda shunchalik ko‘p subyektiv qaror qabul qilishga to‘g‘ri keladi. Demak, tabdillar sonining ko‘pligi matnning

“buzilganligi”dan emas, balki uning teran va serqatlam ekanligidan dalolat beruvchi ko‘rsatkich sifatida baholanishi kerak.

“O‘g‘uz” nomining kelib chiqishi masalasida ham xuddi shunday ko‘p ovozlilik kuzatiladi. P. Pello va I.N. Berezin uni “o‘g‘uz” etnonimidan kelib chiqqan deb hisoblasa, L. Ligeti va uni qo‘llab-quvvatlagan Y. Nemet so‘zning ildizini “o‘q” va “uz” (ko‘plik shakli) qo‘shilmasida ko‘radi [5]. Yana bir guruh olimlar bu nomni “og‘iz” so‘zi bilan bog‘laydi. Dostonda O‘g‘uzxonning faqat og‘iz sutini emib, boshqasini emmaganligi tasvirlanishi bu farazni qisman qo‘llab-quvvatlaydi. “Devoni lug‘atit turk”da esa turkiylarning yirik daryolarni “O‘g‘uz” deb atashi qayd etilgan (Jayhun, Furot kabi) [3], bu esa gidronimik kelib chiqish ehtimolini kuchaytiradi; beshinchi farazga ko‘ra esa, nom qadimgi “ho‘kiz” (buqa) so‘zi bilan bog‘liq bo‘lib, bu yerlik va serhosillik ramzi bilan aloqadordir [4].

Bu besh farazning birortasi ham hozircha yakuniy dalil bilan tasdiqlanmagan. Bizningcha, bu, ayrim tadqiqotchilar taxmin qilganidek, ilmiy bo‘shliq emas, balki nomning o‘zi bir necha ma’no qatlamini bir vaqtning o‘zida tashiganining belgisi bo‘lishi mumkin: qabila nomi, sonlar birikmasi, tug‘ilish detali, daryo nomi va totemik hayvon, bularning barchasi bir-birini istisno etmaydi, aksincha, qadimgi turkiy ong uchun xos bo‘lgan “ko‘p ma’nolilik” (polisemiya) tamoyilini aks ettiradi. Boshqacha aytganda, O‘g‘uzxon nomi aynan shu noaniqligi bilan afsonaviy qahramonga xos universal-ramziy maqomni saqlab qolgan bo‘lishi mumkin.

Xulosa qilib aytganda, “O‘g‘uznoma”ning matn tarixi yagona qo‘lyozma, ko‘p tabdil, ko‘p etimologik faraz o‘zi bir uslubiy naqshni tashkil etadi: markazda barqaror, ammo sirli manba turadi, uning atrofida esa asrlar osha turlicha ilmiy talqinlar to‘planib boradi. Bu naqsh dostonning nafaqat badiiy, balki matnshunoslik nuqtayi nazaridan ham nechog‘li boy tadqiqot maydoni ekanligini ko‘rsatadi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. O‘g‘uznoma. Qadimgi bitiklar. Nashrga tayyorlovchi: Baxtiyor Isabek. – Toshkent: O‘zbekiston, 2007. – 40 b.

2. Rahmonov N. O‘zbek adabiyoti tarixi (Eng qadimgi davrlardan XV asrning birinchi yarmigacha). – Toshkent: Sano-standart, 2017. – 556 b.
3. Mahmud Qoshg‘ariy. Devoni lug‘atit turk. – Toshkent: G‘afur G‘ulom nomidagi nashriyot-matbaa ijodiy uyi, 2017. – 37-b.
4. Abdurahmonov A. “O‘g‘uznoma” dostoni // Qadimgi turkiy adabiyot. – Samarqand, 2006. – 56-b.
5. Щербак А.М. Огузнаме. Мухаббатнаме. – Москва–Ленинград: Наука, 1959. – 168 с.